

Anyagi kultúra (tárgykultúra, mesterséges környezet)

E fejezet a személyes környezettel foglalkozó részbe került, de a szerkesztők szándéka szerint felöleli az anyagi kultúra teljességét, tehát a köztereket, munkahelyeket, kultúrtájakat is, vagyis a világnak a természeti-, a társadalmi- és a mesterséges környezet szerinti felosztása alapján megillető területre terjed ki. Az emberi együttélés kérdéseivel a „Társadalmi környezet” című rész több fejezete foglalkozik, a jövővel kapcsolatos felelősség kérdését a „Stratégia elvi-elméleti háttere” rész érinti, de minden fejezet kell, hogy foglalkozzék vele, így ez a fejezet is. A „Termelés és gazdaság” fejezet az anyagi kultúra előállítását tárgyalja a globalizálódó gazdaságban, tekintetbe véve a tudásalapú gazdaság kialakulását; míg annak használatát, a felkészítést a felelősségteljes használatra ez a fejezet körvonalazza.

Az anyagi kultúra magába foglalja az ember alkotta mesterséges környezet teljességét, tehát az épületeket, az építményeket, a tárgyakat, a szerkezeteket, az eszközöket, a gépeket és mindezek rendszereit, vagyis a településeket, az ipari és mezőgazdasági tájakat. Az anyagi kultúra nézőpontok szerint három részre bontható: 1. magára az objektumra; 2. annak a használatára, előállítására, karbantartására, továbbá megszüntetésére; 3. a kapcsolatos ismeretekre, képességekre, és magatartásformákra.

Helyzetkép

E fejezetben nincs hely azoknak a problémáknak az ismertetésére, amelyek a korábitól eltérő kezelést igényelnek, pusztán jelölni tudjuk azokat, illetve vázlatosan felsorolni. Lényegében a globalizálódó ipari államoknak a természettel, az egyes embercsoportoknak egymással és a mai társadalmaknak a jövővel kapcsolatos alapkérdéseiben kell új magatartást tanúsítaniuk az úgynevezett fenntartható fejlődés eszméje szerint.

Napjainkra az emberi élettel a civilizált államokban teljesen átalakult, (az érintetlen természeti környezet csak nyomokban található) szinte teljes mértékben mesterséges környezet vesz körbe bennünket, beleértve a képernyők virtuális világát is. Igaz ez hazánkra nézve is, mivel a népességnek már mintegy kétharmada városiak, foglalkozását tekintve pedig csak töredéke dolgozik a természetben. E tény indokolja, hogy a szocializáció során jelentőségének megfelelő teret kapjon az anyagi kultúra megismerése, ami egyszerre társadalmi és természeti meghatározottságú. Az alábbiakban e szocializációs folyamat főbb csomópontjait soroljuk fel:

- az anyagi világ létrehozására irányuló emberi-társadalmi szükséglet megértése;
- az ember alkotta anyagi világ megismerése;
- felkészítés az árucikkek kritikus fogyasztására;
- a művi környezet értő használatának elsajátítása;
- a munkakultúra alapjainak megtanulása;
- az anyagi-tárgyi kultúra védelme.

A fenti hat feladat megoldásában eltérő mértékben és részesedéssel több intézmény vállalhat részt, úgymint: a köz-, a szak- és a felsőoktatás, a kutatás, az ismeretterjesztés (tömegtájékoztatás, közművelődési intézmények, virtuális ismerettárak, stb.), a családi és közösségi hagyományozás, a gazdasági-, a szakmai- és a civil szervezetek (köztük kiemelten a környezetvédelmi és a fenntartható fejlődés eszméjét hirdető egyesületek) valamint a hatóságok, a jogrendszer és a politika. A felsorolt intézmények mind szerepelnek a Stratégia többi fejezetében. Az alábbiakban elsősorban a stratégia szempontjából kiemelt fontosságú közoktatás területén megoldható feladatokkal foglalkozunk, mivel annak kiemelkedő szerepe van a szemléletformálásban.

A tárgy- és környezetkultúra tanítása, mint a környezeti nevelés része

Bevezetéképpen leszögezzük, hogy a fenntartható fejlődés eszméje a közoktatásban tantárgyközi, sőt elsősorban valamiféle rejtett tanterv révén, a tanári példa követésével terjeszthető a leghatékonyabban. Tantárgyként a fejezet témája leginkább a technológiai és művészeti neveléshez köthető. A kézimunka tanítása 1905 óta kötelező tantárgy a népiskolákban és jogutódjaikban. A két háború közötti polgári iskolákban folyó háztartási, gazdasági, ipari és kereskedelmi gyakorlatokat az ötvenes években a gimnáziumokra is kiterjedő kötelező politechnikai nevelés váltotta fel, amelynek műhelyfeltételei csak a hetvenes években jöttek létre, tudományos alapjait pedig a technika tantárgy kidolgozói teremtették meg 1978-ban. A közoktatás modernizációja részeként a kilencvenes években több területen igen jelentős, a tárgy- és környezetkultúra tanítását érintő előrelépés történt:

- 1995-ben megjelent a *Nemzeti alaptanterv*, tantárgyközi tartalomként a környezeti nevelés, tantárgyként az életvitel, technika, háztartástan műveltségterület, továbbá a vizuális kultúra műveltségterületben a tárgy- és környezetkultúra tanítása, demokratikus tartalmakkal, pluralista felfogással. Itt is említendő a társadalmi ismeretek műveltségterület, ami az anyagi kultúra kialakulásának indítékaira világíthat rá.
- A *Kerettanterv* (2000) az etika tantárgy bevezetésével az *erkölcs* fontosságát deklarálta.
- A pedagógiai kutatásokban és szakmai folyóiratokban és néhány úttörő iskola gyakorlatában teret nyertek az *interaktív és projekt rendszerű tanulási módszerek*.
- A „kézműves” hagyományokat is magába olvasztó *óvodai és általános iskolai* oktatási gyakorlat megőrizte korábbi értékeit, sikeresnek mondható.
- 2000 óta jelentős változások érlelődtek az oktatási programokban és az intézmények működésében. Egyes elemeiben megjelentek a környezettudatos tantervek, tantárgyak, kritériumrendszerek.
- Jelentős eredmény, hogy a Zöld Óvoda kritériumrendszer kialakult, elfogadottá vált, így a kritériumok között felsorolt jó megoldások valóban megalapozhatják az iskolai környezettudatos képzést. 2009-ben már több mint 100 Zöld Óvoda érdemelte ki ezt a címet pályázat által. Számukra különleges kapcsolódási pontokat, programokat biztosítanak a környezetvédelmi intézmények, nemzeti parkok. A Zöld óvodák pedagógusai számára továbbképzési lehetőségek is rendelkezésre állnak, 20 pontos kritériumrendszernek megfelelően működnek. Hivatalos honlap: <http://zoldovoda.hu/>
- Az iskolák esetében az Ökoiskolák hálózata folytatja ezt a nevelési hagyományt. Az öko-iskolák hivatalos honlapja: <http://www.okoiskola.hu/>. Az Ökoiskolák hálózatának kritériumait 2002-ben fogadták el. A 2009-2012 közötti időszakra már 155 iskola nyerte el ezt a címet, amelyet később újra meg kell pályázni. Az Ökoiskola vezetők számára továbbképzés biztosított, és a pedagógusok számára további tapasztalatszerzésre is van lehetőség. Az iskolák számára bizonyos témakörökben egységes ismeretterjesztő anyag áll rendelkezésre, amely letölthető a honlapról, más anyagokat is iskolák maguk készítenek el, saját helyi speciális jelegzetességeikhez igazodva.
- A környezeti nevelés „mostohagyereke” a felsőoktatás és a felnőttoktatás. Ezen a szinten a szakok önállóan gondolják át viszonyukat a fenntarthatóság és ökológia témaköréhez. van ahol a viszony nagyon is életszerű, van ahol csak különleges erőfeszítésekkel lehet a tantrágyi programokba beilleszteni a fenntarthatóság kritériumrendszerét. A műszaki felsőoktatásban csak igen kevés helyen jelenik meg ez a gondolat (pl. építészképzés), a művészeti szakok esetében már több a kapcsolódási pont. Megjelentek erre a témakörre orientált alkotóhetek, művészeti és tárgytervezési munkák. Ez a gondolkodás a tanulmányi környezetben elfogadottá és kissé divatosá is vált. A fiatal felnőttek között van egy széles réteg, amely nem csupán mint gondolat-elméleti trendet, hanem mint napi életformát alakító mozgalmat is elfogadják az ökológiai gondolkodást.

- Mindhárom oktatási-képzési szinten az egyik legnagyobb probléma a környezet és a meglévő épületállomány ezzel ellentétes hatása. Fontos lenne az oktatási épületek zöldközpontú fejlesztése, és szemmel-látható környezetközpontú megfeleltetése is. Ehhez át kell alakítani az oktatási intézményeket befogadó épületek normatíváit és előírásait is.

Vannak természetesen problémák is, melyek nemcsak a tárgykultúra oktatásának problémái, hanem általánosságban is jellemzik a hazai közoktatást:

- Az ökológiai szemlélet, a fenntartható fejlődés gondolata szimpatikus a *pedagógusoknak*, de nincs pontos képük róla, módszertani segédlettel csak kis részben rendelkeznek. Nem ismeretes az anyagi kultúra kialakulásának társadalmi-gazdasági indítéka, az anyagi kultúrát meghatározó volta. A környezetbarát anyag, technológia megítélése nehézségekbe ütközik, a gazdasági nehézségek könnyen háttérbe szorítják az ilyen típusú kezdeményezéseket. Fontos lenne a korábban már felvetett öko-kertek, ökogazdaságok, energiahatékony megoldások további támogatása, és az egészséges épített környezet kritériumának kidolgozása. Le kell küzdeni azokat az előítéleteket is, mi szerint a környezettudatos gondolkodás, az öko-elvek gyakorlati megjelenítése csak a gazdag országok vagy a kiemelkedően jó anyagi körülmények között élő társadalmi rétegek kiváltsága lehet.
- A *tanárképzés* szemlélete átalakulóban van, a pedagógusok sokszor csak a napi híreken át kapnak információt a globális problémák társadalmi, gazdasági, hatalmi mozgatórugóinak és kialakulásuknak megértéséhez. A tanárképzés nem rendelkezik hatékony módszerekkel a szemléletformáláshoz és a tudásátadáshoz, a legtöbb helyen hiányzik a megfelelő szintű és tartalmú tantárgypedagógia oktatása is.
- Az oktatási gyakorlatban még mindig kevés az *interdiszciplináris feladat, a projekt módszer, a problémaközpontú megközelítés, a csoportmunka*, a tanárok jelentős része nincs felkészítve a szélesebb általános műveltséget és korszerűbb módszereket kívánó iskolai tevékenység irányítására.
- A *10-18 éves* tanulók és a szülők számára nem igazán hiteles és vonzó a jelenlegi technikatartás, a háztartásban tartalma kérdéses, a fogyasztói tudatosságra nevelés csak nyomokban fordul elő. Ezen az Ökoiskolák csak kis részben segítenek, az elvek általános elfogadottsága még hiányzik. Mindazonáltal a Zöld Óvodák és Ökoiskolák hálózatát tovább kell bővíteni, és a meglévő intézményeket is speciális programokkal kell támogatni.
- A *tanműhelyek és gyakorlókertek* a nyolcvanas években lezültek, sok helyen megszűntek. A jelenleg kialakulóban lévő TISZK (Térségi Integrált Szakképző Központ) hálózat még az alapok újra-megteremtésére fordítja energiáit, a tananyagok környezettudatos elemei nem készültek el. A TISZK épületei nagyrészt a meglévő épületállomány felújításával jönnek létre. A felújítás során a társadalmi esélyegyenlőség támogatása fontos cél – akadálymentesítés, és az esélyegyenlőség segítése – azonban a környezettudatos megoldások csak akkor jelennek meg, ha az számottevően segíti az olcsóbb fenntartást, működést.
- A *Kerettanterv (2000)* a tantárgyköziség gyengítésével, a műveltségterületek tantárgyakra szabdalásával nem ösztönzi a környezeti nevelés terjedését a közoktatásban.

Elmondható tehát, hogy a tárgy- és környezetkultúra, munkakultúra közoktatási intézményrendszere napjainkra kiépült, ugyanakkor csak a 6-10 éves tanulóknak nyújt megfelelő képzést, míg a 11-18 éves tanulók (és tanáraik) oktatása komoly fejlesztésre vár. Az iskolán kívüli nevelés helyszínei a munkahelyek, az üzletek, lakások, középületek, melyeknek létrehozói, használói mi vagyunk felnőttek, dolgozók. A nevelés fontos eszközei itt a tájékoztatás, az árképzés, a munkakultúra és más, elsődlegesen nem nevelési, de szemléletformálási tényezők, amelyek szerepéről a Stratégia többi fejezetében olvashatunk.

Javaslatok

A tárgy-kultúra oktatásának a környezeti neveléssel kapcsolatos teendői

Az elsődleges cél az elmúlt évtizedben nem változott, ugyanúgy a környezettudatos magatartás fejlesztése, a fenntartható fejlődés gondolatának terjesztése a legfontosabb. Ez a tárgy-kultúra esetében az anyag- és energiatakarékos, környezetbarát technológiát, a fenntarthatóság feltételeinek megfelelő termelési formát, a tartós árucikkek propagálását valló kereskedelmet, a takarékos, mértékletes életmódot, a múlt értékeit becsülő filozófiát, a természettel, a kultúrával és az emberekkel szembeni alázatot jelenti.

Jelenlegi társadalmunk és gazdaságunk, kulturális beállítódásaink, politikai céljaink és lehetőségeink jelentősen eltérnek az előző bekezdésben megfogalmazott elvárásoktól. A kívánatos állapot megközelítéséhez a Stratégia többi, különösen a termeléssel és gazdasággal foglalkozó fejezetében találhatóak meg a feladatok. Ebben a fejezetben az anyagi kultúrával kapcsolatos szemléletformálásnak az oktatásügy rendszerében megcélózható feladatait fogalmazzuk meg. Meggyőződésünk, hogy a világkép módosításával, egy vonzó környezettudatos életstílus propagálásával tudjuk a leghatékonyabban befolyásolni a pozitív változást. Mindezek közelítésére a következő években várhatóan az alábbi feladatok megoldásával nyílhat lehetőség az oktatás területén:

1. A felsőoktatási alapképzésben (műszaki, közgazdasági, jogi, művészeti stb. területeken) társadalomkritikai alapokra építve, az ökológiai szemléletet és a fenntartható fejlődés gondolatát meg kell jeleníteni vagy tovább erősíteni önálló tantárgyként vagy a tanterv részeként, főként az öko-design kidolgozott módszerének felhasználásával.
2. A környezettudatos kultúrát és magatartást fejlesztő konkrét módszerek tanításának fejlesztése és támogatása szükséges a pedagógusképzésben, főként a tárgy- és környezetkultúra, a fogyasztói nevelés, a technika és a kulturális örökség ápolása, a tantárgypedagógia területén.
3. A tárgy- és környezetkultúra oktatására kidolgozott, a környezettudatos magatartást is fejlesztő tantervek, iskolai programok, tananyagok, tankönyvek támogatása fokozandó, például pályázatokkal, tanártovábbképzések szervezésével, tanulmányi versenyekkel. Külön figyelmet érdemelnek az interdiszciplináris iskolai feladatok kidolgozását, és az ilyeneket alkalmazó pedagógusok felkészítését célzó kezdeményezések.
4. A hazai bevált eredmények terjesztésével vonzóvá kell tenni a 10-18 éves korosztály tárgy- és környezetkultúra oktatását a közoktatásban, akár technika-, akár háztartástan-, akár rajzóráról legyen szó.
5. Szükség van a tárgy-kultúra-oktatás feltételeit javító intézkedésekre, például az iskolai tanműhelyek és tankertek újraszervezésére, felszerelésére, a szaktanácsadói rendszer hatékonyra tételével, a minőségbiztosítás oktatásbarát módszereinek alkalmazásával.
6. A környezetkultúra iránti igény kialakításának egyik eszköze - és egyben az ott töltött évek meghatározója - az iskola épületének, berendezésének, tárgyainak együttes kultúrája. A fenntartók, pedagógusok és üzemeltetők törekedjenek a használhatóság mellett az egészséges környezet kialakítására, az „otthonosságra”, az esztétikumra, a természeti környezet megfelelő arányú megjelenésére; továbbá vonják be a tanulókat is az iskolai környezet kialakításába és gondozásába, evvel is növelve felelősségtudatukat. Ebben jó példával járhatnak elől az „ökoiskolák”. A Zöld óvodák és az Ökoiskolák épületállományának megújulását segíteni kell megfelelő Tervezési Segédlettel, úrlapos ellenőrzéssel, országos előírásokkal, rendeletekkel, hasonlóan az Esélyegyenlőségi programokban használt jól bevált metodikákhoz.

Oktatáson kívüli, stratégiaileg kiemelt témák

7. A hatóságilag ellenőrizhető létesítmények (iskola és középületek, stb.), valamint környezeti szempontból is kiemelkedő színvonalú termékek („Kiváló magyar termék” jelzés, kiadványok, stb.) példaadó minőségét biztosítani kell például a szakmai szervezetek bevonásával, nyilvános pályázatokkal, versenyekkel. Tágabb célunk lehet, hogy támasszunk igényt a környezeti szempontból is kiemelkedő minőségre az egész magyar társadalomban, a területfejlesztéstől a munkahelyi környezeten át a személyes lakóterületünkig. Az épületek energetikai és öko-címkézése is segít ebben. Az energetikai jellemzőkre már törvényes előírások vannak, az öko-címkézés Magyarországon még nem elfogadott, holott EU-s példái már jól adaptálhatóak lennének.
8. Szélesíteni kell a felnőttkori fogyasztói nevelést és az állampolgári ismeretek oktatását (pl. régió-, vidék-, településfejlesztési tervek, ipari létesítmények indokoltságának, minőségének megítélése miatt), javítani kell a minőségellenőrző hatóságok (pl. fogyasztóvédelmi felügyelőségek) hatékonyságát. Az anyagi kultúra védelmére hivatott hatósági intézkedéseket modernizálni kell (pl. az energetikai előírások után az építési előírások korszerűsítése, ISO szabványok betartása). Fontos volna a hazai minősítési, címkézési eljárásokhoz kapcsolódó szemléletformálási, nevelési, tájékoztatói lehetőségekre építő segédanyagokat kidolgozni.
9. Támogatni kell a civil érdekvédelmi szervezeteket (mint Fogyasztók tanácsa), a szakmai egyesületeket (pl. MTESZ, városszépítő egyesületek stb.) és természetesen a környezetvédelmi egyesületeket és egyéb szervezeteket (pl. Levegő munkacsoport, Humusz, ökológiai központok, stb.)
10. Az értékes környezeti megoldásokkal foglalkozó közgyűjtemények gyarapítása és bemutatása (iparművészeti, műszaki, kézműves és helytörténeti múzeumok és bemutatók, mint a Csodák palotája.) szintén fontos feladat.
11. Saját magatartással és életvitellel (annak megváltoztatásával) vonzóvá kell tenni az egészséges, erkölcsös, mértékletes, türelmes, szolidáris magatartást és életstílust. Ennek fontos eleme lehet pl. a lakóterek, játszótérek megfelelő kialakítása.
12. Az alapeszmét propagáló akciókat kell szervezni közérthető témákban, részvételre csábító keretek között, szimpatikus formában, (például: otthonos és élhető, mértékletes lakókörnyezet, a reciklálás gondolatára a szelektív hulladékkezelés bevezetése, a használt ruha, a megmaradt étel higiénikus továbbadása a rászorulóknak, az erkölcsileg és fizikailag is tartós termékek választása és használata, a takarékos közlekedési formák előnyben részesítése [több séta, bicikli és tömegközlekedés], a környezetet kevésbé terhelő technológiák használata [pl. permetezést nem igénylő növények termesztése]).

Végeredményben a szemlélet- és tudatformálás érdekében fel kell használni a már működő nagy rendszereket, mint az oktatásügy, a tömegtájékoztatás, a hatóságok, valamint ösztönözni kell a kis szervezetek tevékenységét és megalakítását. Arra kell törekedni, hogy a jelenért, jövőért felelősséget vállaló környezettudatos magatartás népszerűvé váljon és minél nagyobb teret hódítson.

Ajánlott irodalom

- Aberley, Doug (ed.): Futures by design. The practice of ecological planning. Gabriola Island, BC – Philadelphia, PA, New Society Publishers, 1994. ix, 214 o. (The new catalyst bioregional series, 7-8.)
- Educational module on environmental problems in cities. Paris, Unesco, 1989. 194 o. (Environmental education series, 4.)

- Engelspielen, Thomas – Ladleif, Christian – Morgan, Marylin – Vierschilling-Heinen, Andrea: *Stadtökologie*. Dortmund, Forum Eltern und Schule, 1996. 119 o. (Materialen für einen Fächerübergreifenden Naturwissenschaftlichen Unterricht)
- Girardet, Herbert: *The Gaia atlas of cities. New directions for sustainable urban living*. London, Gaia Books, 1996. 191 o.
- Green products by design. Choices for a cleaner environment. Washington, D.C., Office of Technology Assessment, 1992. vii, 117 o.
- Kleineisel János: *A forma hatalma. A tárgyi és az épített környezet története*. Bp. Móra, 1994. 140 o.
- MacKenzie, Dorothy: *Green design. Design for the environment*. London. Laurence King, 1991. 176 o.
- Munkstrup, Nina – Lindberg, Jakob: *Byokologisk guide – Urban ecology guide*. Copenhagen, Dansk Byplanlaboratorium, 1996. 144 o.
- Papanek, Victor: *The green imperative. Ecology and ethics in design and architecture*. London, Thames and Hudson, 1995. 256 o.
- Ráday Mihály: *Ember az épített környezetben*. Bp. ELTE TTK, 1992. 72 o. (Humánökológia)
- Ráday Mihály: *Új városvédőbeszéd*. Bp. Tarsoly, 2001. VIII, 944 o.
- Székely Tibor: *A város, ahol élünk. Környezetismeret tanároknak*. Bp. Karakó K., 1994. 79 o. (Mi városunk, 1.)
- Tatai Erzsébet – Tatai Mária: *Környezetkultúra. Egy alternatív tantárgy programja kisiskolásoknak*. Bp. Tölgyfa, 1993. 128 o.
- Vásárhelyi Judit (szerk.): *Magyarország öröm és bánat térképe*. Bp. Természetbúvár Alapítvány, 1996. 81 o.
- Whitacre, Paula Tarnapol: *Fostering sustainable cities. The role of environmental education and communication*. Washington, D.C., GreenCOM, 1997. 36 o.
- Korintus Mihályné – Villányi Györgyné – Mátay Katalin – Badics Tiborné: *Gyermekeink gondozása, nevelése*. OKI – NCSSZI, Budapest. (2004)
- OM 2004a: *Segédlet az iskolák környezeti nevelési programjának elkészítéséhez*.
- OECD 2001: *What Schools for the Future?* OECD, 2001.
- Mayer, M. – Mogensen, F.: *Working with Quality Criteria for Eco-schools. Green Schoolyard Resource Directory for the San Francisco Bay Area*. Tamar Cooper and Sharon Danks, co-editors. San Francisco Green Schoolyard Alliance. San Francisco, CA: February 2006. 52 pages.
- "Schoolyard Ponds: Safety and Liability," *Green Teacher Magazine*. Tim Grant and Gail Littlejohn, editors. Toronto, ON, Canada: Spring 2001, Issue 64, pages 29-30.
- "Schoolyard Ponds: Safety and Liability," *Greening School Grounds: Creating Habitats for Learning*. Tim Grant and Gail Littlejohn, editors. Gabriola Island, BC, Canada: New Society Publishers, January 2001, pages 87-88.
- Designs for Learning, Education and Skills, OECD Publications, 2001, Paris